

Ямпонець Павло (Чернігів)

УДК 94 (477) “19”: 336.14: 316.334.56

БЮДЖЕТИ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕПУ

Проаналізовано процеси, що відбувались в бюджеті основних виробничих верств міського населення (робітники і службовці) України в період НЕПу. В цьому зв'язку охарактеризовано роль і значення партійно-державних регуляторних заходів та виявлені їх наслідки для добробуту трудящих. З'ясовано причини зрушень, що стались в бюджеті окремих категорій працівників різних галузей промисловості республіки протягом 1920-х рр.

***Ключові слова:** міське населення, робітники, службовці, бюджет, заробітна плата, харчування, нова економічна політика.*

Оцінка рівня матеріального становища трудящих завжди тісно пов'язана не тільки із станом їх прибутків, але із вивченням їх видатків, тобто, врешті-решт, із вивченням бюджетів населення. Головною структурною частиною видаткової статті бюджету міського населення завжди були видатки на харчування. Саме стан харчування найбільш чутливо характеризує матеріальне становище трудящих взагалі. Позитивні зміни рівня та якості харчування є одним із найбільш реальних та яскравих результатів зростання самих бюджетних ресурсів населення. В свою чергу заробітна плата та ціни залишаються основними, але не єдиними факторами, що визначають розмір загальних видатків на харчування та розмір споживання окремих продуктів. В зв'язку з тим, що в 1920 році купівельна спроможність грошової частини заробітків була дуже низькою, більша частина бюджету витрачалася на елементарні потреби і, перш за все, на харчування. Відносно продовольчого пайка, то роль його в прибутках була мізерна, бо майже вся сума вартості продуктів харчування витрачались на приватному ринку України.

У 1921–1922 рр. на структуру бюджету міського населення дуже вплинула значна натуралізація заробітної плати. Так, в січні 1921 року доля натуральних виплат складала 85,1% від усього заробітку, у січні 1922 року — 60,9% і навіть у січні 1923 року ще — 25,6%¹.

Труднощі та збитки, пов'язані з реалізацією непотрібної «натури» шляхом продажу, примушувало громадян пристосовувати своє споживання до складу пайка, який, таким чином, «зв'язував» саму побудову бюджету. Найбільше натуральних виплат в 1923 році припадало на гірників та металістів — відповідно 37,3% та 19,9% і значно меншими були ці виплати у працівників легкої галузі (одяг і туалет) — 7,5%².

Крім цього негативно впливали на формування бюджету виплати заробітної плати не в загальній валюті, а сурогатами — «бонами». У зв'язку з відсутністю оборотних коштів підприємства вимушені були здійснювати оплату праці «бонами» на постійній основі. Так, на кінець 1923 року робітникам Донбасу виплачувалося майже 15% їх заробітку бонами³. На видатковий бюджет трудящих республіки шкідливо вплинуло також підвищення роздрібних цін на промислові товари, утворення диспропорції у співвідношенні цін сільськогосподарської та промислової груп товарів, що викликало значне підвищення витрат на фабрики промисловості, які склали у листопаді 1923 року 31,3%⁴. Суттєвий вплив на зменшення питомої ваги прибутків у бюджеті трудящих мали примусові відрахування із заробітної плати (на користь Червоної Армії, профспілок і таке інше). Значну роль відіграло зростання витрат на курсі за період між виплатою заробітної плати та її реалізацією в умовах обвального знецінення радзнаків. Таким чином, дані про видатки характеризують не тільки загальний рівень життя, вони показують також розподіл витрачених сум між окремими потребами, висвітлюючи інтенсивність самого споживання.

Треба зазначити, що в товарообігу 1920–1923 рр. знаходилися різні грошові одиниці і тому характеристика бюджету здійснена у відносних величинах, тобто у відсотках до підсумку.

Як вважає Г. Полляк, для проведення динамічного аналізу всіх показників матеріального рівня на основі бюджетних обстежень, в тому числі витрат на харчування, треба брати за базовий період грудень 1922 року. Однак, ми не згодні з цією думкою, бо по-перше, випадає з динамічних рядів 1921 та 1922 роки, по-друге, заробітна плата в грудні була значно більшою в зв'язку з передсвятковими виплатами, тому ця база не може відобразити вірогідно характер динамічних змін бюджетних ресурсів взагалі, а також їх структурних складових частин.

Дані розраховані автором, вказують на те, що відсоток заробітної плати в прибутковому бюджеті збільшився з 37,5% у 1920 році до 76,3% у 1923 році, а витрати на харчування навпаки зменшилися з 70,1% у 1920 році до 36,5% у 1923 році⁵.

Треба підкреслити, що бюджет робітників і службовців у 1920 році був дуже напружений через незначну роль заробітної плати в загальній сумі прибутків, тому робітники змушені були поповнювати свій прибутковий бюджет за рахунок продажу власних речей, від ведення власного господарства та іншими, які разом навіть перевищували питому вагу заробітної плати. З роками ситуація почала виправлятися і вже у 1923 році заробітна плата зайняла домінуюче місце у прибутках трудящих. Найвищий відсоток заробітної плати у прибутках робітників зафіксовано по гірничому виробництву — 84,8%, у них же найменші витрати на харчування — 30,3%.

Найнижчий відсоток заробітків мав місце у 1923 році у харчовиків (52,3%), проте найвищий відсоток витрат на харчування (48,1%). В даному випадку цю закономірність можна пояснити дією закону Енгеля, суть якого полягає в тому, що розмір прибутків бюджету знаходиться в зворотній залежності із видатками на харчування⁶. Енгель також вважав, що саме питома вага витрат на харчування є найбільш вірним показником рівня життя населення. Однак, дослідження встановили, що тільки рослинне харчування виправдовує положення Енгеля, яке він переніс на все харчування. Окремо зазначимо, що саме у 1920–1923 роках харчування населення міст УСРР складалося в основному із продуктів рослинного походження, які давали до 92% всіх калорій добового раціону у 1920 році⁷. Таким чином, закон Енгеля нами застосовано вірно.

Стан головних структурних елементів бюджету трудящих УСРР протягом 1921–1923 рр., характеризувався переважно негативними тенденціями.

Державні, партійні та профспілкові установи протягом досліджуваного періоду прагнули контролювати та впливати на процеси, пов'язані з матеріальним добробутом трудящих. З цією метою були створені спеціальні структури: Центральна комісія з робочого постачання, Всеукраїнські і Губернські комісії заробітної плати. Заходи, які проводились державними установами, не рідко призводили до протилежних наслідків, ніж очікувалось. Так, політика перерозподілу прибутків між важкою та легкою галузями виробництва не стільки збільшила заробітки представників першої, скільки знизила їх у останніх. Плани постачання для забезпечення натуроплати робітників та службовців не виконувались. Загалом регулююча роль держави була дієвою тільки в першій половині 1922 року, коли оплата праці (в натуральній формі) здійснювалась в передбачених обсягах.

Треба зазначити, що заробітну плату робітники державної промисловості УСРР протягом 1921–1922 рр. отримували переважно в натуральній формі, грошова її частина була мізерна. Наприкінці 1923 року відбулась остаточна денатуралізація оплати праці, а її виплати почали проводитись з 1924 року виключно в грошовій формі, що позитивно вплинуло на формування бюджету міського населення.

1924–1927 рр. доби НЕПу несуть у собі різнопланові політичні та соціально-економічні протиріччя, що відбувалися в республіці в кінці відбудовчого періоду та на початку прискорених темпів індустріалізації народного господарства, які формували основні соціальні стандарти життєвого рівня громадян. Розміри національного доходу та принципи розподілу його структури, а саме взаємообмежуючий зв'язок фондів нагромадження та ресурсів споживання є найголовнішим показником рівня добробуту і ступеня соціального забезпечення громадян. Для відбудови народного господарства та індустріалізації кошти надходили тільки з

національного доходу. Інтенсивне підвищення питомої ваги нагромадження в національному доході неминуче викликало обмеження ресурсів споживання. Як вважали «буржуазні» історики, соціологи та економісти ця ситуація домінувала в республіці під час прискорених темпів індустріалізації соціалістичного виробництва, тобто відбувалося «підкорення споживання нагромадженню»⁸. Деякі радянські історики виправдовують такий негативний стан тим, що обмеження споживання є необхідним та тимчасовим на даному етапі і буде з надлишком компенсованим «підвищенням добробуту трудящих в найближчій перспективі»⁹.

Важливе значення для покращення структури бюджету громадян мала грошова реформа. У березні 1924 р. Центральний комітет Комуністичної партії направив циркулярного листа всім партійним органам щодо встановлення заробітної плати в твердій валюті, щоб повністю ліквідувати втрати на курсі радзнаків. XIII з'їзд РКП(б) 23–31 травня 1924 року своєю резолюцією «Перехід до твердої валюти» затвердив ці заходи¹⁰.

Внутрішнє становище Радянського Союзу на кінець 1925 р. характеризувалось в основному завершенням відбудови народного господарства. Деякі радянські історики (В. Довгопол) надто пафосно висвітлюють зростання національного доходу на одного трудящого України, а саме втричі порівняно з 1913 роком. При цьому в структурі національного доходу три чверті його надходило у фонд особистого та суспільного споживання громадян¹¹. Проте приведені дані викликають значні сумніви, бо аж до кінця 1926 року в партійних документах значна увага приділялася проблемі безробіття та погашення заборгованості із заробітної платні, котра є однією з основних складових фонду споживання громадян, а відтак характеризує рівень їх соціального забезпечення. Крім цього, приведена В.М. Довгополом характеристика розподілу національного доходу зовсім протилежна висновкам С.В. Кульчицького¹².

Ряд рішень Компартії були спрямовані на регулювання заробітної плати як основної складової бюджету населення. Так, серпневий Пленум ЦК РКП(б) окреслив конкретні заходи з припинення запізнь у виплаті заробітної плати, бо ще залишалося важке становище з виплатою зарплати в металопромисловості і вугільній промисловості. «Зростання зарплати в окремих галузях і в окремих підприємствах повинно суворо узгоджуватися з продуктивністю праці»¹³. «В галузі легкої промисловості необхідно припинити даліше підвищення заробітної плати, у відсталих галузях (гірнична, металургічна) необхідно продовжувати курс на даліше підвищення номіналу заробітної плати»¹⁴.

Питання щодо диспропорції в оплаті праці між важкою індустрією та легкою домінувало в резолюції XIV конференції РКП(б) «Про металопромисловість» 27–29 квітня 1925 року. «Систематичне і неухильне підтя-

гування заробітної плати в галузях і районах, що відстали, передусім на базі збільшення продуктивності праці»¹⁵.

Насправді не таким успішним був період відбудови народного господарства на теренах нашої республіки, що яскраво відобразилось у партійних рішеннях Першої всеукраїнської конференції Компартії (більшовиків) України, що відбулася 17–21 жовтня 1926 року у Харкові. В доповіді В.Я. Чубаря «Про господарське становище» відзначалось, що в 1925/1926 господарському році не вдалося завершити відбудовний період в Україні. На противагу йому Л.М. Каганович підкреслив, що в 1925/1926 році значно поліпшився рівень життя громадян, бо заробітна плата становила 91,3% довоєнного рівня, що викликає значні сумніви. Насправді реальні заробітки були значно меншими. Виступив депутат І.К. Дашковський, який висловив сміливу думку, що «при пропорціях в господарстві рівень заробітної плати обов'язково повинен бути вищим довоєнного... інакше не було сенсу здійснювати соціалістичну революцію»¹⁶.

Х з'їзд КП(б)У (20–29 листопада 1927 року), проаналізувавши економічний стан республіки за десятиріччя Радянської влади, підкреслив, що «...досягнуті успіхи недостатні для повної ліквідації диспропорції у розвитку промисловості та сільського господарства, ліквідації безробіття, піднесення матеріального рівня громадян». Одночасно було наголошено, що «з усією гостротою постало питання зниження собівартості промислової продукції та цін на неї, бо вони значно вищі, ніж у країнах Західної Європи»¹⁷.

Кризові ситуації в економіці радянських республік відбувалися майже кожного року. Після кризи фінансів, збуту, кризи неплатежів на початку періоду реконструкції народного господарства (1925/1926 рік) економіка республіки потерпала від недостачі промислових товарів або «товарного голоду», що дуже негативно вплинув на життєвий рівень громадян. Утворилися «ножиці цін». Теоретично цю диспропорцію пояснив економіст В.В. Новожилов — «Недостатність товарів, відповідно, виникає лише тоді, коли ціни перестають виконувати функцію вирівнювання попиту і пропозиції». При цьому виникає інертність цін до кон'юнктури ринку»¹⁸.

У приватному господарстві «товарового голоду» не може бути, а в плановому радянському господарстві цей феномен присутній, бо комуністичний уряд постійно втручався в процес ціноутворення, а відтак рівень цін не відповідав грошовому змісту народного господарства.

Пленум ЦК ВКП(б) 6–9 квітня 1926 року у своїх резолюціях визнав причини загострення «товарового голоду», а саме в невдачах при складанні і здійсненні планів, а також різким зростанням попиту села у зв'язку зі зменшенням оподаткування, значним зростанням хлібних цін, викликаним перебільшенням планів хлібозаготівель. Різкий розрив оптових і роздрібних

цін утруднив виконання хлібозаготівельного і експортно-імпортного плану, що викликало утруднення в сфері грошового обігу та поставило під загрозу досягнення активності торгового і розрахункового балансу¹⁹.

Як зазначалось в резолюції лютневого пленуму ЦК ВКП(б) 1927 року «Про зниження відпускних і роздрібних цін» «у проблемі цін перехрещуються всі основні економічні, а значить і політичні проблеми Радянської держави». Зокрема сюди відноситься питання забезпечення реальної заробітної плати, зміцнення червонця, питання розподілу національного доходу і пов'язаного з цим питання індустріалізації²⁰.

Дуже гостро стояла проблема зниження цін на промислові товари, бо навесні 1926 р. рівень роздрібних цін був надто високим. Постановою РПО від 2 липня було затверджено зниження роздрібних цін на промтовари на 10%, однак розв'язання завдання зближення лез «ножиць» цін не було вирішено в 1926 р. Тільки в I-му півріччі 1927 року (січень–липень) вдалося досягти перелому в бік зниження цін на промтовари з усіх видів торгівлі, що складало по загальносоюзному індексу 9,5%²¹.

Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) 29 липня — 2 серпня 1927 року підвів підсумки господарської діяльності в 1927 році, підкресливши, що він у цілому був безкризовий завдяки «поліпшенню планового керівництва народним господарством». Одночасно були окреслені господарські директиви на 1927/1928 рік, у тому числі ряд заходів з боротьби із безробіттям, збільшення номінальної заробітної плати та зниження роздрібних цін²².

Треба відзначити, що кризові ситуації в економіці республіки у вигляді «товарного голоду» та диспропорції в цінах на промислові фабрикати та сільськогосподарські продукти продовжувалися, починаючи із 1925 року і до кінця доби НЕПу. Навіть у затверджених XV з'їздом директивах на 1928/29–1932/1933 рр. передбачалось тільки поступове скорочення надходжень коштів від «ножиць» цін.

В умовах преїскурантних стабільно високих хлібних цінах, що були обумовлені помилково завищеними планами хлібозаготівель, значному зростанню платоспроможності міста і особливо села, промисловість неспроможна була задовольнити значний попит громадян на промислові товари. Виникла ситуація, коли значна грошова маса не була забезпечена наявністю товарів. Почала зростати інфляція, викликана згубною політикою комуністичного уряду з питань цінового планування, яке в свою чергу досить відчутно негативно вплинуло на рівень бюджетних ресурсів громадян. Але, коли реальна заробітна плата в промисловості республіки досягла довоєнного рівня в кінці 1927 року, відбулися позитивні зміни в структурі прибутків міського населення, хоча в бюджеті ще залишалися негативні статті, зокрема, такі як продаж речей, прибуток від власного господарства та ін. Проте в порівнянні з першими роками доби НЕПу 1927

рік можна вважати позитивним відносно кон'юнктури народного господарства, бо відбувалося одночасне збільшення заробітної плати та зниження роздрібних цін приватного ринку, а відтак зменшення вартості бюджетного набору основного соціального стандарту матеріального становища громадян.

На загальному тлі позитивних зрушень, що сталися протягом 1924–1927 років у динаміці роздрібних цін та рівні заробітків трудящих, відбулися кардинальні зміни в структурі бюджету міського населення УСРР, і перш за все його видаткової частини. Загальна маса бюджетних ресурсів в середині 1920-х рр. мала чітко виражену тенденцію до збільшення, і що найважливіше, за рахунок підвищення заробітної плати²³. Заробіток міського населення республіки від головного заняття у листопаді 1927 року зріс на 13,3% порівняно з листопадом 1925 року, що ж до видатків, то витрати на харчування за цей період часу збільшилися тільки на 11,3%. Темпи зростання питомої ваги заробітків робітників і службовців промисловості республіки в прибутках загалом, випереджали темпи підвищення видатків на харчування, що можна вважати позитивним фактором, який свідчить про оздоровлення бюджету трудящих²⁴.

Крім цього, значно поліпшилася у 1924–1927 роках якісна характеристика усієї прибуткової частини бюджету. Так, якщо від продажу речей робітники одержували у листопаді 1924 року 2,4% від усіх прибутків, то в 1927 році лише 0,8%²⁵. Витрати ж на харчування в цей же час знаходилися на відносно стабільному рівні, не відрізняючись значними коливаннями і, що головне, мали помітну тенденцію до зменшення. Так, якщо в листопаді 1925 року мешканці міст витрачали на харчі 54,6% свого заробітку, то в листопаді 1927 року — 53,6%. Іншими словами, у 1927 році працівники витрачали на харчування трохи більше половини від загальної суми заробленого. Згадаємо, що наприкінці 1924 року цей показник дорівнював 68%²⁶.

Аналізуючи економічну політику держави та її вплив на рівень життя робітників, треба зазначити, що урядові структури, виконуючи постанови компартійних з'їздів та конференцій, продовжували у 1924–1927 рр. політику регулювання основних процесів соціального життя республіки. Зокрема, з метою ліквідації значних втрат на курсі радзнаку, що призводили до знецінення заробленого, у березні 1924 року ЦК Комуністичної партії спрямував циркулярного листа всім більшовицьким осередкам на місцях з вимогою вираховувати розмір заробітної плати робітників тільки в твердій валюті. Керівництво держави прагнуло розв'язати також проблему диспропорції в оплаті праці трудящих важкої та легкої галузей промисловості. Проте вирішення цього питання було тимчасовим, а відтак малоефективним.

Урядові структури та залежні від них профспілки приділяли також увагу питанню зниження відпускних і роздрібних цін, які в собі зосереджували всі

проблеми вартості життя. З'ясовано, що досягти зниження цін на фабрикати та ліквідувати «товаровий голод» вдалося державі тільки в першому півріччі 1927 року.

Загалом, навіть представники керівництва партії, аналізуючи загальні результати своєї діяльності щодо поліпшення матеріального добробуту трудящих, визнали недостатність успіхів та застосованих заходів для піднесення рівня життя громадян.

XV з'їзд ВКП(б) 2–19 грудня 1927 р. розробивши директиви зі складання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства, окреслив найважливі першочергові завдання. В резолюції з'їзду «Проблема п'ятирічного плану і господарська політика партії» окреслено наступні головні проблеми промисловості, які необхідно було розв'язати протягом першої п'ятирічки: зниження відпускних цін на продукцію промисловості; зниження собівартості; підвищення заробітної плати і подальше зростання життєвого рівня робітничого класу²⁷. В свою чергу щодо необхідності піднесення матеріального рівня трудящих неодноразово говорилося на X з'їзді КП(б)У, що проходив наприкінці листопада 1927 року²⁸. Так, виступаючи на з'їзді постійно наголошували, що питання індустріалізації повинні розв'язуватись виключно у зв'язку з покращенням матеріального становища населення²⁹.

Проте, історична дійсність була зовсім іншою. Переважна більшість рішень з'їздів та конференцій керівної партії стосовно добробуту трудящих так і не була реалізована протягом періоду дослідження. Зокрема, декларація щодо поступового запровадження 7-годинного робочого дня на промислових підприємствах країни при збереженні існуючого рівня заробітної плати (Пленум ЦК ВКП(б), листопад 1928 року) обмежилась експериментом на деяких виробництвах легкої промисловості республіки (всупереч визначених пленумом темпів — 20% у 1928–1929 рр.)³⁰. До того ж керівництво держави запровадило практику вирішення питання нестачі коштів за рахунок державних позик (особливо серед робітників), що позбавляло трудящих заощаджень та негативно впливало на загальний рівень бюджетних ресурсів.

Загалом, період 1928–1929 рр. в радянській історіографії одержав назву «криза НЕПу», яка виникла і свідомо була організована вищим партійним керівництвом. Жоден із трьох методів перерозподілу національного доходу — паперово-грошова емісія, оподаткування, відхилення ціни від вартості не влаштував лідерів ВКП(б)³¹. Тому у січні 1928 р. Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило, у вигляді «винятку», здійснити тиск на селянство, що фактично означало введення надзвичайних заходів силового вилучення хліба, як у «добрі старі» часи «воєнного комунізму». Спеціальні продзагони вже в лютому 1928 року були направлені в села для вилучення прихованого хліба.

У кризі хлібозаготівель 1927/1928, 1928/1929 років були звинувачені «куркулі», що дало партійному керівництву змогу збільшити оподаткування селян на користь «надіндустріалізації»³².

Головну роль у падінні рівня життя трудящих в останні роки НЕПу відіграла згубна цінова політика радянського уряду під керівництвом Й. Сталіна.

У резолюціях XVI конференції ВКП(б) (квітень 1929 року) були започатковані «напружені» плани розвитку народного господарства на 1928/1929–1932/1933 роки. 29 квітня 1929 року плани «надіндустріалізації» були затверджені пленумом ЦК ВКП(б)³³.

Й. Сталін неодноразово наголошував і вимагав від партійних функціонерів обов'язкового виконання планів, бо вони являлися директивами, а не планами-прогнозами³⁴. Плани-директиви нового «комуністичного штурму» не мали ніякого теоретичного підґрунтя і задалегідь несли в собі народногосподарські диспропорції, бо зовсім нехтували економічними законами ринкової рівноваги³⁵. Радянські економісти в угоду керівництву держави при складанні планів відкинули основний принцип наукового планування, а саме балансову узгодженість перспективних завдань із балансовими звітами народного господарства за попередні роки, тому варіант надвисоких темпів зростання промисловості (23%) не мав під собою ніякої бази³⁶. Саме цим пояснюється державна директива стосовно припинення усіх статистичних робіт з побудови балансу народного господарства³⁷.

Криза хлібозаготівель 1928/1929 господарського року загострилась у зв'язку з недородом хлібів в основних зернових районах. Тому наприкінці року виник реальний продовольчий дефіцит, який призвів до введення у містах карткової системи на хлібні продукти та ряд інших товарів. Введення карток радянський уряд пояснював необхідністю захистити споживчий ринок громадян від «спекулянтів» та більш раціонально налагодити постачання в містах.

Таким чином, проаналізувавши господарську політику Комуністичної партії наприкінці 1920–х рр. з огляду її впливу на добробут громадян, треба зазначити, що вона супроводжувалась переважно негативними наслідками.

Не зважаючи на дуже скрутне становище на продовольчому ринку (введення карткової системи), державні структури активно проводили масову колективізацію. Отже, партійне керівництво скасувало ринкові відносини НЕПу, знайшовши їм ефективну заміну у вигляді повністю одержавлених та відповідно підконтрольних колективних господарств.

Крім природньо-стихійного фактору, а саме неврожаю, додатковим явищем, що дестабілізувало матеріальне становище робітників на фоні шаленого зростання цін, були слабкі темпи зросту номінальних заробітків. Так, номінальна заробітна плата підвищилась у 1928/29 році у порівнянні з

попереднім роком лише на 8,2%, а бюджетний індекс, що відображав зростання цін з 1 січня 1928 року до 1 січня 1929 року збільшився на 13,2%, що викликало падіння реальної заробітної плати на 5,9%³⁸. Ці факти свідчать про негативну тенденцію щодо подорожчання життя, а відтак сигналізують про падіння життєвого рівня трудящих УСРР у 1928–1929 роках.

Значне подорожчання життя, що сталося наприкінці 20-х років ХХ ст. обумовило у свою чергу негативні зміни в структурі прибуткового та видаткового бюджету трудящих України. Так, питома вага заробітної плати в прибутках робітників у 1929 році зменшилась до 73,8% проти 88,2% у 1928 році³⁹. Навпаки, видатки на харчування збільшилися до 50,3% від усіх витрат у 1929 році проти попереднього року, коли вони склали 46,6%⁴⁰. Щодо якісного складу прибуткового бюджету, то він теж погіршився. Так, прибутки від продажу речей, від власного господарювання та інші надходження, що у 1927 році склали всього 4,6% від усіх прибутків міського населення республіки, зросли у 1928 році і становили 5,6%, а в жовтні 1929 року «негативні» статті бюджету склали 9,9%⁴¹. Падіння купівельної спроможності номінальної заробітної плати у 1929 році, що пов'язувалось з інтенсивним підвищенням роздрібних цін у той час, як наслідок, мало погіршення стану бюджетних ресурсів населення міст республіки.

Отже, наприкінці 1920-х рр. бюджет трудящих УСРР характеризувався переважно негативними процесами. Протягом досліджуваного періоду відбулися деструктивні зміни в структурі прибуткової та видаткової частин бюджету робочої сім'ї. Зокрема, зменшилась питома вага в прибутках робітників заробітної плати та збільшились доходи за рахунок «негативних статей» (від ведення особистого господарства, від продажу речей), що відволікало працівників від основного заняття та призводило фактично до зубожіння. У свою чергу збільшення вартості продуктів, як наслідок, вело до того, що видатки на харчування зросли, а це, звичайно, забирало кошти, які б можна було направити на інші важливі потреби, в тому числі і культурно-освітні.

Осуществлен анализ процессов, которые происходили в бюджете основных производительных слоев городского населения (рабочие и служащие) Украины в период НЭПа. В этой связи дана характеристика роли и значения партийно-государственных регуляторных мероприятий и выявлены их последствия для благосостояния трудящихся. Выяснены причины изменений, произошедших в бюджете отдельных категорий работников различных отраслей промышленности республики на протяжении 1920-х гг.

Ключевые слова: городское население; рабочие; служащие; бюджет; заработная плата; питание; новая экономическая политика.

The article aims to analyze the process which took part in the budget of the main productive section of the urban population (industrial and office workers) in Ukraine during NEP period. The role and importance of the part and state regulating activities have been characterized and their consequences on the workers well-being have been found out. The reasons of the changes in the budget of certain category industrial workers of the republic in the 1920s have been determined.

Key words: *urban population, industrial and office workers, the budget, salary, New Economic Policy.*

¹ Дубинская И. Натуральная заработная плата рабочих Харькова с июня 1920 г. по июль 1921 г. / И. Дубинская // Мат. по статистике труда на Украине. — Х., 1921. — Вып. 2. — С. 79, 82, 149; Статистика труда в промышленных заведениях Украины в 1922 году. Статистика Украины. № 40. Серия X. Статистика труда. — Т. 1. — Вып. 3. — Х., 1924. — С. 56.

² Труд в промышленных заведениях Украины в 1923 году. № 58. Серия X. Статистика труда. — Т. 1. — Вып. 4. — Х., 1925. — С. 149, 151.

³ Буянов М. Материальное положение донецких рабочих в 1923–1924 гг. / М. Буянов // Статистика труда в Донбассе. — 1924. — № 1. — С. 25.

⁴ Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник за 1921–1928 гг. — Х., 1928. — С. 282.

⁵ Полляк Г.С. Бюджеты рабочих и служащих. Бюджет рабочей семьи в 1922–1927 гг. / Г.С. Полляк. — Вып. 1. — М.: ЦСУ СССР, 1929. — С. 14; Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник за 1921–1928 гг. — Х., 1928. — С. 281, 282.

⁶ Полляк Г.С. Бюджеты рабочих и служащих... — С. 11; Ямполь П.В. Матеріальне становище робітників державної промисловості України в період НЕПу (історико-статистичний аналіз): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Ямполь Павло Віталійович. — К., 2009. — С. 95, 96.

⁷ Дубинская И. Бюджет семьи украинского рабочего и служащего в ноябре 1923 г. / И. Дубинская // Статистика труда на Украине. — 1924. — № 3. — С. 22.

⁸ Кульчицкий С.В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації / С.В. Кульчицкий. — К.: Наукова думка, 1975. — С. 169.

⁹ Там само. — С. 160.

¹⁰ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — 1898–1970. Пер. з 8-го рос. вид. / За заг. ред. П.М. Федосеева і К.У. Черненко. — К.: Політвидав України, 1972. Т. 3. 1924–1927. — С. 66.

¹¹ Ямполь П.В. Матеріальне становище робітників державної промисловості України в період НЕПу (історико-статистичний аналіз): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Ямполь Павло Віталійович. — К., 2009. — С. 106.

¹² Там само. — С. 106.

¹³ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів... — С. 126.

- ¹⁴ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів... — С. 127.
- ¹⁵ Там само. — С. 195.
- ¹⁶ Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Кер. авт. кол. В.Ф. Солдатенков. — К.: Вид-во “Україна”, 1991. — С. 104, 106, 107.
- ¹⁷ Комуністична партія України... — С. 112, 115.
- ¹⁸ Новожилов В.В. Недостаток товарів / В.В. Новожилов // НЭП и хозрасчет. — М.: Экономика, 1991. — С. 320.
- ¹⁹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів... — С. 302.
- ²⁰ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів... — С. 415.
- ²¹ Там само. — С. 416, 457.
- ²² Там само. — С. 458, 460.
- ²³ Ямполець П.В. Матеріальне становище... — С. 197.
- ²⁴ Там само. — С. 129, 130.
- ²⁵ Україна. Статистичний щорічник ЦСУ УСРР 1929. — Х., 1929. — С. 260, 261.; Ямполець П.В. Матеріальне становище... — С. 198.
- ²⁶ Там само. — С. 260, 261; Ямполець П.В. Матеріальне становище... — С. 129, 130.
- ²⁷ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — 1898–1970. Пер. з 8-го рос. вид. / За заг. ред. П.М. Федосєєва і К.У. Черненко. — К.: Політвидав України, 1980. Т. 4. 1927–1931. — С. 37.
- ²⁸ Комуністична партія України... — С. 112.
- ²⁹ Там само. — С. 113.
- ³⁰ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів... — С. 134.
- ³¹ Кульчицький С.В. Комунізм на Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С.В. Кульчицький. — К.: Основи, 1996. — С. 351.
- ³² Там само. — С. 352.
- ³³ Там само. — С. 190.
- ³⁴ Там само. — С. 356.
- ³⁵ Кульчицький С.В. Комунізм на Україні... — С. 355, 356.
- ³⁶ Там само. — С. 356, 357.
- ³⁷ Вайнштейн А.Л. Народный доход России и СССР. История. Методология исчисления. Динамика / А.Л. Вайнштейн. — М., 1969. — С. 79.
- ³⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України). Фонд № 337. — Українська державна загальнопланова комісія при українській економічній нараді (Укрдержплан). Доповідні записки наркомторгу УСРР та статистичні відомості про стан реальної заробітної плати робітників у промисловості України в 1928/29 рр. та про міроприємства, що забезпечують підвищення реальної заробітної плати на 1929/30 рік (20 листопада — 3 січня 1930 р.). — Оп. 1. — Од. зб. 8406. — Арк. 2; Ямполець П.В. Матеріальне становище... — С. 167.

³⁹ Ямпольць П.В. Матеріальне становище... — С. 168.

⁴⁰ Там само. — С. 168, 197.

⁴¹ Бюджети робітників і службовців у 1928–1929 році: II. Поточні щомісячні бюджети робітників за 1928–29 р. Статистика України. Серія X. Статистика праці. Т. III. — Вип. 2. — X., 1930. — № 192. — С. 2, 3; Україна. Статистичний щорічник ЦСУ УСРР 1929. — X., 1929. — С. 261.